

РЕГІОНАЛІЗМИ В АРАБСЬКІЙ ЮРИДИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Проблеми територіальної дивергенції арабського літературного словника поки не стали предметом масштабних досліджень у науковій літературі країн Арабського Сходу переважно через ідеологічні причини – постулювання догмата про гомогенність арабської літературної мови на всій території її поширення. Ці актуальні питання не знаходять свого вирішення і в лексикографічній площині, оскільки досі не було укладено словники регіональної лексики арабської літературної мови, зокрема лексики термінологічного характеру.

Натомість, у наукових працях радянських арабістів приділяється увага питанням функціонування територіально обмежених у своєму узусі елементів арабської мови, зокрема її фахових субмов [Белкин 1975, Шагаль 1987]. Інтерес до цих актуальних в арабській лексикології питань зростає в студіях дослідників на пострадянському просторі [Блинов 2009].

Слід зазначити, що поза науковою увагою залишилися такі актуальні в арабському термінознавстві питання, як територіальне розмежування локально маркованих одиниць терміносфер арабської мови. Ця проблема не втрачає свою нагальність і при аналізі правничого термінополя в арабській мові, де фіксується широкий пласт терміноодиниць, вживання яких має локальні межі.

Пропонована стаття покликана заповнити прогалини у студіях арабських юридичних термінорегіоналізмів, зокрема визначити межі їхньої територіальної лексико-семантичної диференціації на матеріалах арабських офіційно-ділових текстів (законодавчі та адміністративно-управлінські документи). Лексико-семантична диференціація елементів арабської мови права розглядатиметься нами на матеріалах типової документації країн основних регіональних сегментів арабського світу (Магриб, Єгипет, Машрік, Халідж).

Знання регіонально маркованих одиниць арабської юридичної мови сприятиме територіальній ідентифікації арабських офіційно-

ділових текстів та вдосконалив якість перекладу юридичної документації з та на арабську мову.

У науковій літературі на позначення різновидів арабської літературної мови в різних арабських країнах традиційно вживаються терміни *регіональний (територіальний) варіант*, а саме явище існування локальних відмінностей в арабській літературній мові визначається як локальне маркування [Шагаль 1987, 90]. Арабський літературний словник містить у собі як необмежений у своїй реалізації територіальними рамками лексичний фонд, так і територіальну лексику, вживання якої має виключно локальні межі [Белкин 1975, 52].

Явище локальної маркованості (наявність певної ознаки, що вказує на співвіднесеність мовного факту з конкретним територіально обмеженим мовним колективом) арабських лексичних одиниць зводиться у більшості джерел до поширення арабської мови на великих територіях зі слабкими взаємозв'язками, а також різноманітних мовних контактів, які в свою чергу формують унікальну самобутність умов функціонування арабської літературної мови в кожній окремій країні (регіоні). Вона залишає на арабській мові свій локальний відбиток та надає їй регіональні риси. Територіальні варіанти арабської літературної мови – її локальні варіанти, які не порушують норми мови, проте містять низку специфічних рис, не властивих іншим територіям [Белкин 1975, 52; Блинов 2009, 1].

Зазначається, що у складі арабської лексики, залежно від ареалу її поширення, виокремлюються три шари:

1. Лексика, яка набула поширення у всьому арабомовному регіоні та в своєму вжитку не обмежена територіальними рамками якоїсь арабської країни (загальноарабська лексика);

2. Лексика, що набула поширення на території якоїсь арабської країни та є невідомою в інших країнах (територіальна лексика);

3. Лексика, що належить до регіону, ширшого аніж одна країна (регіональна лексика) [Шагаль 1987, 100].

Лексико-семантична регіональна диференціація характерна як для загальнолітературної лексики арабської літературної мови, так і для її термінологічної лексики, яка належить до певної понятійної сфери – суспільно-політичної, адміністративно-правової,

економічної, культурної, технічної тощо, тобто тих сфер, де найбільш виявляються розбіжності в історичному, культурному, економічному розвитку різних арабських країн. В. Е. Шагаль вказує на такі причини виникнення територіальних розбіжностей в арабському лексичному фонді:

1. Ускладнення контактів між мовними спільнотами через функціонування арабської мови на широких територіях;

2. Існування низки явищ у політичній, економічній, культурній сферах, притаманних тому чи іншому регіону, розбіжності в історичному минулому арабських країн та їхньому соціально-політичному розвитку потребували свого мовного вираження;

3. Мовні контакти з іншими країнами [Шагаль 1987, 100–101].

Аналіз масиву арабської регіональної лексики виявляє очевидну лексичну опозиційність східноарабської (машрікської) та західноарабської (магрибської) лексики, особливо її термінологічної частини. В. Е. Шагаль відзначає дві основні причини відчутної різниці машрікських та магрибських регіоналізмів – відносна ізоляція двох регіонів та регіональний мовний націоналізм [Шагаль 1987, 92]. Вважається, що західноарабські термінологічні варіанти є генетично архаїчними та відомими у класичних джерелах – їхня актуальна термінологічна семантика виникла унаслідок зсувів у їхніх класичних значеннях, наприклад *filāḥa – zirā'a* (див. нижче) [Белкин 1975, 54–55]. Існує думка про те, що лексична своєрідність арабської мови в країнах Магрибу виявляється ще задовго до ХХ ст. [Шагаль 1987, 107].

Можна зробити висновок про те, що значна частина магрибських регіоналізмів, зокрема у юридичній термінології, є переважно лексико-семантичними кальками франкомовних терміно-елементів, які виникли за умов арабсько-французької диглосії, як реакція на значний французький політичний, культурний та мовний вплив у країнах Магрибу. Однак країни Магрибу також мають свою мовну специфіку, незалежну від зовнішніх впливів. Навіть серед усіх країн магрибського регіону Туніс виокремлюється особливостями своєї терміносистеми, зокрема мови права, яка нерідко відрізняється від загальноприйнятих в арабському світі варіантів [Блинов 2009, 14].

Найтиповішим проявом явища локальної маркованості арабських терміноодиниць можна вважати протиставлення пари за-

гальнолітературних слів, одне з яких фіксується у незвичному для нього місцевому значенні. Явище локальної полярності терміноодиниць викликане термінуванням семантично близьких чи тотожних літературних лексем.

На підставах дослідження вибірки текстів юридичної тематики було зроблено висновок про те, що найбільша концентрація локально маркованої термінології фіксується на таких тематичних рівнях (наводяться термінологічні пари з регіональним маркуванням кожного термінологічного елемента):

1. Назви гілок влади:

Законодавча влада: *as-sulṭa al-muštari‘a/al-ištirā‘iyu* (Ліван) – *al-sulṭa at-tašrī‘iyu* (решта арабських країн);

Виконавча влада: *as-sulṭa al-ijrā‘iyu* (Ліван, термін *ijrā‘iyu* вживається як у значенні “виконавчий”, так і “процедурний”; *ijrā‘iyu* < *ijrā‘* “проведення”, “виконання” > “процедура”, “захід”, очевидно, під впливом османськ.-турецьк. мови (*İcra Vekilleri Heyeti* “найменування турецького уряду в 1920–1923 рр.” [Türk])) – *as-sulṭa at-tanfīḍiyu* (решта арабських країн).

Зазначимо, що вищезгадані терміни *muštari‘* та *ijrā‘iyu* (у значенні “виконавчий”) є архаїчними та збереглися виключно в тексті Конституції Лівану 1926 р. [Dustūr].

2. Назви державних посад та організацій:

Прем’єр-міністр: *ra‘īs al-wuzarā‘* (Машрік, Єгипет) – *al-wazīr al-awwal* (Алжир, Мавританія, лексико-семантична калька з франц. *premier ministre*) – *ra‘īs al-ḥukūma* (Марокко, Туніс);

Державний міністр: *wazīr ad-dawla* (Машрік, Єгипет) – *kātib ad-dawla* (Марокко, Алжир, Туніс, букв. “писар держави”, лексико-семантична калька з франц. *secrétaire d’État* “статс-секретар, заступник міністра” (у Франції, букв. “секретар держави”, “писар держави”)) [Блинов 2009, 4];

Міністр сільського господарства: *wazīr az-zirā‘a* (Машрік, Єгипет, Мавританія, *zirā‘a* (масдар) < *zara‘a* “сіяти землю”) – *wazīr al-filāḥa* (Марокко, Алжир, Туніс, *filāḥa* (масдар) < *falaḥa* “орати землю”);

Міністр професійної освіти: *wazīr at-ta‘līm al-fanniyyu* (Єгипет) – *wazīr at-takwīn al-mihaniyyu* (Марокко, Алжир, Туніс, Мавританія (лексико-семантична калька з франц. *la formation professionnelle*));

Уряд (Кабінет міністрів): *majlis al-wuzarā'* (решта арабських країн) – *majlis al-ḥukūma* (Марокко);

Чиновник, службовець: *muṣtaḥdam* (Єгипет, Ліван) – *'awn* (мн. *a'wān*, Туніс) – *muwazzaf* (більшість арабських країн);

Вищий орган законодавчої влади (парламент):

– нижня палата парламенту: *majlis an-nuwwāb* (“Палата представників (депутатів)”, Марокко, Єгипет, Йорданія, Ліван, Ірак, Бахрейн) – *majlis aš-ša'b* (“Народна рада”, Сирія) – *majlis nuwwāb aš-ša'b* (“Палата представників народу”, Туніс) – *majlis al-umma* (“Національна асамблея”, Кувейт);

– верхня палата парламенту:

majlis aš-šūrā (“Консультативна рада”, Бахрейн);

majlis al-a'yān (Йорданія, букв. “Палата знаті”, очевидно, під впливом найменування Сенату – верхньої палати парламенту Османської імперії – *hay'at al-a'yān* (османськ.-турецьк. *Heyet-i Ayan*), заснованої в 1876 р.) [Ayalon 1987, 69–80; al-Qānūn];

majlis al-mustašārīn (“Палата радників”, Марокко);

Орган реєстрації актів громадянського стану: *qalam nufūs* (Ліван) – *dā'irat al-aḥwāl al-madaniyya* (Йорданія) – *dā'irat al-aḥwāl al-šaḥsiyya* (Ліван) – *mašlahat al-aḥwāl al-madaniyya* (Єгипет, Ємен);

Федерація профспілок: *al-ittihād al-'āmm li-niqābāt 'ummāl* (“Генеральна федерація робітників”, Сирія, Єгипет) – *al-ittihād al-'āmm li-l-'ummāl* (“Генеральна федерація робітників”, Алжир) – *al-ittihād li-š-šugl* (Туніс (*al-ittihād al-'āmm li-š-šugl* “Генеральна федерація профспілок”), Марокко);

Митниця: *dīwāna* (з фр. *douane*, Марокко, Туніс) – *jumruk* (мн. *jamārik*, решта арабських країн).

3. Назви органів судової влади:

Касаційний суд: *maḥkamat at-tamyīz* (Ліван, Йорданія) – *maḥkamat an-naqḍ* (Єгипет, Марокко) – *maḥkamat at-ta'qīb* (Туніс, лексико-семантична калька з фр. *la cour de cassation*);

Виправний суд вищої інстанції: *al-maḥkama az-zajriyya* (Марокко, Туніс, лексико-семантична калька з фр. *la tribunal correctionnel*).

4. Назви одиниць адміністративно-територіального поділу

1 рівня:

Провінція: *muḥāfaẓa* (Єгипет, Сирія, Ліван, Йорданія, Ірак, Кувейт) – *wilāya* (Алжир, Туніс, Судан) – *jiha* (Марокко) – *minṭaqa* (Саудівська Аравія).

5. Назви нормативно-правових актів та їхніх розділів:

Королівський декрет: *az-zahīr aš-šarīf* (Марокко) – *al-irāda al-malakiyya as-sāmiyya* (букв. “верховна королівська воля”, Йорданія, сам термін *irāda* з первинним значенням “воля” почав уживатися в османському адміністративному узусі з 1832 р. у значенні “султанський наказ” [EI, Vol. III, 1250]);

Кримінальний кодекс: *al-majalla al-jazā’iyya* (Туніс, термін *majalla*, що має первинне значення “книга”, у османській адміністративній системі використовувався на позначення Цивільного кодексу Османської імперії (повна назва – *Mecelle-i Ahkām-i Adliye*, 1869–1926) [EI, Vol. VI, 971; *Majalla1*]) – *majmū‘at al-qānūn al-jinā’iyya* (Марокко) – *qānūn al-‘uqūbāt* (Бахрейн, Єгипет, Ліван, Ірак, Катар) – *qānūn al-jazā’* (Кувейт, Оман);

Кримінально-процесуальний кодекс: *qānūn uṣūl al-muḥākamāt al-jazā’iyya* (Йорданія, Сирія, Ліван, Ірак) – *qānūn al-ijrā‘āt al-jinā’iyya* (Єгипет) – *qānūn al-ijrā‘āt al-jazā’iyya* (Алжир) – *majallat al-ijrā‘āt al-jazā’iyya* (Туніс) [*Majalla2*] – *qānūn al-musaṭṭara al-jinā’iyya* (Марокко) [*Qānūn1*];

Цивільний кодекс: *qānūn al-iltizāmāt wa-l-‘uqūd* (Марокко, Туніс) – *al-qānūn al-madaniyya* (решта арабських країн);

Цивільно-процесуальний кодекс: *qānūn uṣūl al-muḥākamāt al-madaniyya* (Йорданія, Сирія, Ліван) – *qānūn al-ijrā‘āt al-madaniyya* (Алжир, Єгипет) – *qānūn al-musaṭṭara al-madaniyya* (Марокко) [*Qānūn1*] – *majallat al-murāfa‘āt al-madaniyya* (Туніс) [*Majalla3*];

Сімейний кодекс: *mudawwanat al-usra* (Марокко) [*Mudawwana*] – *majallat aḥwāl aš-šaḥṣiyya* (Туніс) [*Majalla4*] – *qānūn al-aḥwāl aš-šaḥṣiyya* (решта арабських країн);

Стаття: *faṣl* (Марокко, Туніс) – *mādda* (решта арабських країн);

6. Назви адміністративних документів:

Свідоцтво про народження: *maḍmūn al-wilāda* (Туніс) – *‘aqd/šahādat al-izdiyād* (Марокко).

7. Загальноюридичні терміни:

Внесення поправок (до закону): *tanqīḥ* (Марокко, Туніс, Кувейт) – *ta‘dīl* (решта арабських країн);

Територія: *turāb* (Алжир, Марокко, Туніс, лексико-семантична калька з франц. *territoire*) – *arḍ* (решта арабських країн);

Реєстрація: *tarsīm* (Туніс) – *tasjīl* (решта арабських країн);

Вотум недовіри: *la'ihat lawm* (Туніс, лексико-семантична калька з фр. *motion de censure*) – *ḥajb as-tiqa* (решта арабських країн);

Цілісність (території країни): *ḥawza* (Туніс, Марокко) – *wahda* (решта арабських країн);

Верховенство права: *'ulwiyyat al-qānūn* (Туніс, лексико-семантична калька з франц. *suprématie de la loi*) – *siyādat al-qānūn* (решта арабських країн);

Здача в оренду: *kirā'* (Алжир, Марокко, Туніс) – *ta'jīr/ījār* (решта арабських країн);

Мито: *ma'lūm* (мн. *ma'ālīm*, Туніс) – *rasm* (решта арабських країн);

Податок: *adā'* (Туніс) – *darība* (решта арабських країн);

Штраф: *ḥaṭiyya* (Туніс) – *ḡarāma* (решта арабських країн);

Сільськогосподарські землі: *atūān zirā'iyūa* (Єгипет) – *ard zirā'iyūa* (решта арабських країн).

Отже, запропоноване дослідження дозволяє зробити такі висновки:

1. Правнича термінологія країн Машріку (східноарабський регіон) та Єгипту та Халіджу виявляє значно більший рівень відповідності юридичної термінології загальноарабським стандартам за деякими неістотними винятками.

2. Юридична термінологія країн Халіджу (регіон Перської затоки), яка сформувалася після проголошення незалежності країн регіону в 60–70-і рр. XX ст., виявляє свою наближеність до машрікських зразків, що може свідчити про термінологічну орієнтацію регіону на країни Машріку.

3. Аналіз правничої термінології країн Магрибу дозволяє виокремити в ній окремі територіальні рівні (марокканський, алжирський, туніський).

4. Наявність чималої кількості термінів, що фіксуються виключно в туніському та, хоч і меншою мірою, марокканському правовому дискурсі, може свідчити про те, що політика арабізації, яка була покликана стандартизувати та уніфікувати арабську літературну мову, насамперед її терміносемент, охопивши арабський світ після отримання більшістю арабських країн державного суверенітету під впливом панарабістської націоналістичної ідеології, не мала значного впливу на розвиток арабської літературної мови в Марокко та Тунісі через прозахідну, франкофонну

орієнтацію марокканських та туніських правлячих кіл. Це призвело до збереження специфічної для цих територій юридичної лексики.

5. Дослідження правових текстів, специфічних для Алжиру, свідчить про те, що політика арабізації, що проводилася в країні після здобуття незалежності, мала більший вплив на формування юридичної термінології та звуження рамок уживання магрибських юридичних регіоналізмів.

ЛІТЕРАТУРА

Белкин В. М. Арабская лексикология. Москва, 1975.

Блинов А. А. Формирование словарного состава современного арабского литературного языка: Авт. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.22 / Институт востоковедения РАН. Москва, 2009.

Шагаль В. Э. Языковой аспект национальных процессов в арабских странах. Москва, 1987.

Ad-Dustūr al-lubnāniyy. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.presidency.gov.lb/Arabic/LebaneseSystem/Document/s/%D8%A7%D9%84%D8%AF%D8%B3%D8%AA%D9%88%D8%B1%20%D8%A7%D9%84%D9%84%D8%A8%D9%86%D8%A7%D9%86%D9%8A.pdf> (дата звернення: 11. 02. 2016). – Назва з титул. екрану.

Al-Qānūn al-asāsiyy. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://upload.wikimedia.org/wikisource/ar/e/e3/%D9%82%D8%A7%D9%86%D9%88%D9%86_%D9%85%D9%85%D8%A7%D9%84%D9%83_%D8%A7%D9%84%D8%AF%D9%88%D9%84%D8%A9_%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%AB%D9%85%D8%A7%D9%86%D9%8A%D8%A9.pdf (дата звернення: 11.02.2016). – Назва з титул. екрану.

Ayalon, A. Language and change in the Arab Middle East. The evolution of modern political discourse. NY: Oxford University Press, 1987.

EI – The Encyclopaedia of Islam. Leiden. E. J. Brill. Vol. I–XII, index, 1960–2005.

Al-Majalla al-jazā'iyya. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.e-justice.tn/fileadmin/fichiers_site_arabe/codes_juridiques/code_penal_12_07_2010.pdf (дата звернення: 11.02.2016). – Назва з титул. екрану.

Majallat al-ijrā'āt al-jazā'iyya. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.e-justice.tn/fileadmin/fichiers_site_arabe/codes_juridiques/code_proced_penale_ar.pdf (дата звернення: 11.02.2016). – Назва з титул. екрану.

Majallat al-murāfa'āt al-madaniyya wa-t-tijāriyya. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.e-justice.tn/fileadmin/fichiers_site_arabe/codes_juridiques/code_proced_civ_ar_09_07_2010.pdf.pdf (дата звернення: 11.02.2016). – Назва з титул. екрану.

Majallat al-murāfa'āt al-madaniyya wa-t-tijāriyya. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.e-justice.tn/fileadmin/fichiers_site_arabe/codes_juridiques/code_statut_personel_ar_01_12_2009.pdf (дата звернення: 11.02.2016). – Назва з титул. екрану.

Mudawwanat al-usra. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://adala.justice.gov.ma/production/legislation/ar/Nouveautes/%D9%85%D8%AF%D9%88%D9%86%D8%A9%20%D8%A7%D9%84%D8%A3%D8%B3%D8%B1%D8%A9.pdf> (дата звернення: 11.02.2016). – Назва з титул. екрану.

Qānūn al-musaṭṭara al-jinā'iyya. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://adala.justice.gov.ma/production/legislation/ar/Nouveautes/%D9%82%D8%A7%D9%86%D9%88%D9%86%20%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%B3%D8%B7%D8%B1%D8%A9%20%D8%A7%D9%84%D8%AC%D9%86%D8%A7%D8%A6%D9%8A%D8%A9.pdf> (дата звернення: 11.02.2016). – Назва з титул. екрану.

Qānūn al-musaṭṭara al-madaniyya. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://adala.justice.gov.ma/production/legislation/ar/Nouveautes/%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%B3%D8%B7%D8%B1%D8%A9%20%D8%A7%D9%84%D9%85%D8%AF%D9%86%D9%8A%D8%A9.pdf> (дата звернення: 11.02.2016). – Назва з титул. екрану.

Türk Hükümetleri Kronolojisi. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.mfa.gov.tr/turk-hukümetleri-kronolojisi.tr.mfa> (дата звернення: 11.02.2016). – Назва з титул. екрану.